

Dr Teresa Dalecka

Centrum Polonistyczne, Uniwersytet Wileński, Litwa

Doc. dr Irena Fedorowicz

Centrum Polonistyczne, Uniwersytet Wileński, SNPL, Litwa

Poloniści Uniwersytetu Stefana Batorego wobec kwestii dotyczących mniejszości narodowych (1919–1939)

Celem artykułu jest omówienie problematyki dotyczącej mniejszości narodowych jako przedmiotu badań i zainteresowań polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w ciągu 20 lat działalności tej uczelni. Poloniści – to wykładowcy i studenci Wydziału Humanistycznego, jednego z sześciu wydziałów i największego na nowo reaktywowanym uniwersytecie. Wśród wykładowców są nazwiska tak wybitnych profesorów, jak: Józef Kallenbach, Stanisław Pigoń, Konrad Górski, Manfred Kridl, Kazimierz Kolbuszewski, Jan Otrębski. W niniejszym artykule są brane pod uwagę publikacje, tematyka badawcza oraz proponowane przez nich tematy prac dyplomowych (magisterskich i doktorskich), dotyczących mniejszości narodowych. Omawiane są też postawy humanistyczne niektórych profesorów w warunkach narzucania odgórnie przez władze określonych rozporządzeń dotyczących mniejszości.

Nazwiska absolwentów polonistyki były znane tylko w nieznacznym stopniu¹, a o absolwentach tego kierunku, którzy należeli do mniejszości narodowych, w ogóle nigdy wcześniej nie pisano². Przedmiotem badań są opracowania dotyczące polonistyki na USB, listy, wspomnienia i pamiętniki wykładowców oraz absolwentów tego kierunku, a także materiały archiwalne. Sylwetki zasłużonych historyków literatury polskiej i

¹ Zgorzelski Czesław, *Polonistyka i filologia klasyczna na Uniwersytecie Stefana Batorego*, „Alma Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytecie Stefana Batorego”, red. naukowa Ludwika Piechnika i Kazimierza Puchowskiego, Kraków 1996.

² Jako wyjątek można podać artykuł dotyczący M. R. Mayenowej. Zob. Rogalewska Maria, *Maria Renata Mayenowa – ojczyzny i tożsamość*, „Europejskość ojczyzn. Litewsko-polskie związki literackie, kulturowe i językowe”, red. Mirosław Dawlewicz, Wilno 2009, s. 76–79.

językoznawców w latach 90. XX w. przedstawił Jerzy Starnawski³, natomiast na temat roli tego kierunku studiów pisał Czesław Zgorzelski⁴. Już w XXI w. monografię dotyczącą polonistyki wileńskiej ogłosiła Teresa Dalecka⁵, pewne aspekty działalności wykładowców – historyków literatury przedstawiła dwa lata później Izabela Warzecha⁶.

Wstęp. Ogólna charakterystyka środowiska akademickiego

Przypadająca 11 października 2019 r. 100. rocznica reaktywowania Uniwersytetu Wileńskiego pod nazwą Uniwersytetu Stefana Batorego (dalej używamy skrótu: USB) jest dobrą okazją do przypomnienia roli tej uczelni w dwudziestoleciu międzywojennym, ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu związanego z mniejszościami narodowymi.

USB był najmniejszym z uniwersytetów państwowych działających w II Rzeczypospolitej obok Uniwersytetu Lubelskiego (od 1928 r. – Katolicki Uniwersytet Lubelski), który jednak działał według innych przepisów prawnych⁷, ale uczelnia ta miała ogromne znaczenie dla Wilna, traktowanego w dwudziestoleciu międzywojennym wciąż jako dawna stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sprzyjała temu specyficzna aura budynków dawnej akademii jezuickiej, świadomość, że jego dziedzińcami chodzili Skarga, Sarbiewski, Mickiewicz, Słowacki, Kraszewski, Moniuszko, filomaci i filareci. Specyficzna była też struktura narodowościowa miasta, wieloetnicznego i wielonarodowościowego, czego nie zmieniła ani I wojna światowa, ani wydarzenia historyczne z lat 1918–1920.

Jeszcze w październiku 1918 r. z inicjatywy urodzonego w Kownie lekarza neurologa i psychiatry Stanisława Karola Władyczki (1878–1936) w Warszawie odbyła się konferencja, na której zapadła decyzja o wskrzeszeniu „Wszecznicy Wileńskiej, która przeszło 250 lat była ogniskiem polskiej kultury narodowej, służąc ku pożytkowi i chwale

³ Starnawski Jerzy, *Sylwetki wileńskich historyków literatury*, Bydgoszcz 1997.

⁴ Zgorzelski Czesław, dz. cyt.

⁵ Dalecka Teresa, *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939*, Kraków 2003. Por. Warzecha Izabela, *Tradycja Mickiewiczowska w życiu kulturalno-literackim międzywojennego Wilna*, Kraków 2005.

⁶ Warzecha Izabela, *Tradycja Mickiewiczowska w życiu kulturalno-literackim międzywojennego Wilna*, Kraków 2005.

⁷ Tomaszewski Patryk, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018, s. 13.

Narodu Polskiego” (Dekret podpisany przez marszałka Józefa Piłsudskiego)⁸. Początkowo, zgodnie z uchwałą Komitetu Polskiego, uczelnia miała służyć interesom ponad 3 mln Polaków „z Litwy i Białejrusi oraz Białorusinów katolików” (s. 33), w uchwale mowa była już o 4 mln „ludności polskiej lub ku polskości ciężającej” (s. 35). Ostatecznie w sprawozdaniu Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego znalazł się zapis: „Uniwersytet ma służyć nauce i kulturze ogólnoludzkiej, pojętej jak najszerzej, zgodnie z wielkimi tradycjami swoimi, i uwzględniać w sposób możliwie najlepszy potrzeby kulturalne wszystkich mieszkańców Litwy i wszystkich narodowości kraj zamieszkujących”⁹. Podobne założenie przedstawił podczas inauguracji otwarcia uczelni Marszałek Józef Piłsudski, mówiąc: „Niechże więc ta Wszechnica, którą dziś tu otwieram, zgodnie z tradycją tej ziemi nie ziejie nigdy jadem nienawiści, niech nie kroczy nigdy drogami, które dla nas, Polaków, tak ciężkimi były. Niech krzepi jasnowidztwem wiedzy, potęgą myśli twórczej, umiejętną i skrętną pracą naukowego rzemiosła”¹⁰. Na uroczystości z okazji otwarcia uczelni zostali zaproszeni przedstawiciele różnych narodowości, np. spośród Litwinów – ksiądz Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933), klasyk literatury litewskiej, publicysta i krytyk literacki. Przemawiał on najpierw po litewsku, a potem po polsku i chociaż z jego ust padły m.in. gorzkie uwagi, ale zostały one wysłuchane „w spokoju i ze skupieniem”, a następnie mówcy podziękowano oklaskami¹¹.

⁸ Dekret został podpisany przez marszałka Józefa Piłsudskiego 28 VIII 1919. O tym zob.: Wrzosek Adam, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1919*, „Księga pamiątkowa ku czci uczenia CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego”, t. II, Wilno 1929, s. 33.

⁹ *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13 XII 1918 – 11 X 1919). Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego*, „Księga pamiątkowa ku uczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego”, t. 2, Wilno 1929, s. 35. Zapis ten to prawdopodobnie zasługa Stanisława Kościałkowskiego oraz uczestniczących w Komitecie Polskim przedstawicieli nurtu krajowego, jakimi byli Witold Abramowicz i Zygmunt Jundził. O tym zob.: Opacki Zbigniew, *Reaktywowanie czy powstanie? Dyskusje wokół utworzenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918–1919*, „Kwartalnik Historyczny”, 1998, nr 3, s. 53.

¹⁰ Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, t. 5, Warszawa 1937, s. 112–113.

¹¹ Siedlecki Michał, *Wspomnienia z pierwszych lat organizacji Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1929, s. 19.

Pierwszy rektor USB, krakowianin Michał Marian Siedlecki (1873–1940)¹² pragnął, aby uniwersytet stał się pomostem łączącym Polaków i Żydów, dlatego miał pomysł utworzenia – obok lektoratu języka białoruskiego – lektoratu języka hebrajskiego, natomiast nie zgodził się na ulgowe traktowanie podczas przyjmowania do pracy profesorów narodowości litewskiej i żydowskiej¹³.

Od początku działalności USB, który podlegał Ministerstwu Oświaty w Warszawie, kadra naukowa składała się prawie wyłącznie z etnicznych Polaków, profesorów przyjezdnych, oddelegowanych tu z dużych ośrodków naukowych w Polsce, w 1919 r. było ich 36, w 1929 r. – 98¹⁴. Natomiast studenci pochodzili zarówno z Wilna i okolic, z Kowna, z różnych miast w Polsce, jak i z Rosji (np. z Irkucka pochodziła polonistka Halina Jabłońska-Turska). Studiująca młodzież była zróżnicowana narodowościowo. Dla pokazania tego zróżnicowania niech posłużą dane z lat 1922/1923 i 1929/1930 oraz z listopada 1939 r. W roku akademickim 1922/1923 ogółem na USB studiowały 2202 osoby, w tym: 1777 Polaków, 317 Żydów, 48 Białorusinów, 24 Rosjan, 16 Litwinów, 10 Tatarów, 5 Karaimów, 4 Niemców i 1 Francuz. W roku akademickim 1929/1930 widoczne są zmiany w składzie narodowościowym studentów: język polski jako ojczyzny podało 2171 studentów, jidysz – 882, białoruski – 55, rosyjski – 111, ukraiński – 41, litewski – 50¹⁵. Widać, że wyraźnie wzrosła na USB liczba

¹² M. M. Siedlecki był profesorem zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jego kandydaturę zgłosił inny profesor tej uczelni Adam Jan Wrzosek (1875–1965), patolog, antropolog, historyk medycyny, który w latach 1929–1923? zorganizował Wydział Medyczny USB.

¹³ *Pierwszy okres prac...*, s. 91–92.

¹⁴ Dawlewicz Mirosław, Fedorowicz Irena, *Współpraca polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego z Towarzystwem Przyjaciół w Wilnie w latach 1922–1939*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2017, t. 17, s. 24. Wyjątkiem na tle profesorów był Erwin Koschmieder, Ślązak, od września 1930 r. prof. nadzwyczajny sławistyki na USB, opiekun seminarium filologii słowiańskiej. O tym: Ilgiewicz Henryka, *Ślązak – profesor Erwin Koschmieder w Wilnie*, „Między Śląskiem a Wileńszczyzną”, red. Krysztyna Heska-Kwaśniewicz, Joanna Januszewska-Jurkiewicz, Ewa Żurawska, Katowice 2019, s. 130–143.

¹⁵ Ob. Filipajtis Eugeniusz, *Lewica akademicka w Wilnie 1930 – pocz. 1935*, Białystok 1965. Bronisław Makowski potwierdza, że Litwini studujący na USB nie przekraczali 3 proc. ogółu studentów, średnio rocznie było to 100 osób. Zob. tegoż, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986, s. 207–208, 210. Polaków studiujących w dwudziestoleciu międzywojennym na uniwersytecie w Kownie było jeszcze mniej (zob. s. 210). W roku akademickim 1938/1939 skład narodowościowy studentów USB (było ich 3 110)

studiujących Żydów¹⁶. Przytoczone dane statystyczne dotyczą całego USB, bez uwzględnienia składu narodowościowego studentów sześciu wydziałów (Humanistyczny, Teologiczny, Prawa i Nauk Społecznych, Matematyki i Nauk Społecznych, Lekarski, Sztuk Pięknych), dlatego nie sposób jest podać liczby polonistów poszczególnych narodowości, którzy studiowali na Wszechnicy Wileńskiej.

Wykładowcy Wydziału Humanistycznego – historycy literatury polskiej i językoznawcy

Wydział Humanistyczny był największym wydziałem na USB, w pierwszym roku akademickim (1919/1920) studiowało tu 158 studentów, funkcjonowały następujące seminaria: filozoficzne, historyczne, historii literatury polskiej, filologii romańskiej oraz literatury powszechnej. W 1920 r. powstało też seminarium filologii klasycznej, a dwa lata później – indoeuropeistyczne i slawistyczne¹⁷. Działająca na Wydziale Humanistycznym Katedra Historii Literatury Polskiej została uznana za najważniejszą na uniwersytecie, profesorem honorowym historii literatury polskiej USB w 1919 r. został Władysław Mickiewicz, syn Wieszcza. Dzieje polonistyki – to dzieje związane z działalnością przede wszystkim historyków literatury, wśród których są nazwiska takich wybitnych profesorów, jak: Józef Kallenbach, Stanisław Pigoń, Manfred Kridl, Konrad Górski, Kazimierz Kolbuszewski. Nie mniej znane, a dla warunków wileńskich i relacji polsko-litewskich bardzo ważne, były też osiągnięcia znanego językoznawcy, prof. Jana Otrębskiego. Dzieje polonistyki USB

wyglądał następująco: Polacy – 2 261, Żydzi – 417, Rosjanie – 212, Białorusini – 94, Litwini – 85, Ukraińcy – 28, Niemcy – 13, 1620 studentów pochodziło z Wilna i okolic, 852 – w sąsiednich województw (białostockiego, nowogródzkiego i podolskiego), 39 – z zagranicy, 599 – z pozostałych części II RP. Zob.: *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 r. Dokumenty i materiały*, zebrał i wstępem opatrzył Piotr Łossowski, Warszawa 1991, s. 74.

¹⁶ Zob.: „Kurier Wileński”, 1939, nr 303. Por.: Bożena Urbanek, *Mniejszości narodowe na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (lata 1919–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2017, t. 17, s. 47–48; Bronisław Makowski, dz. cyt., s. 210. Do „innych” zaliczano m.in. Niemców i Ukraińców. W statystykach dotyczących Uniwersytetu w Kownie w tym czasie nie zostali uwzględnieni Ukraińcy i Rosjanie.

¹⁷ Nieco później powstało też seminarium pedagogiczne. Dawlewicz Mirosław, Fedorowicz Irena, dz. cyt., s. 25.

można podzielić na trzy etapy: 1. wstępne organizowanie Seminarium Polonistycznego i biblioteki (1919–1921); 2. rozkwit lub stabilizacja m.in. działalność profesorów Stanisława Pigionia (1921–1931) i Kazimierza Kolbuszewskiego (1922–1932); 3. ścieranie się metod badawczych profesorów Manfreda Kridla i Konrada Górskiego (1932–1939).

Pierwszym profesorem zwyczajnym literatury polskiej na USB, a jednocześnie dziekanem Wydziału Humanistycznego w latach 1919–1920, był **Józef Henryk Kallenbach (1861–1929)**, znany historyk literatury, badacz literatury staropolskiej oraz pierwszej połowy XIX w., profesor uniwersytetów we Lwowie, Warszawie i Krakowie. Na jego barkach spoczął ciężar organizacji studiów w trudnym okresie i w kraju, który Komisja Humanistyczna powołana przy Uniwersytecie Jagiellońskim uznała za „kulturalnie zaniedbany”, i w związku z tym akcentowała potrzebę kładzenia nacisku na wykłady tzw. ogólne¹⁸. Jak wspominał rektor Marian Siedlecki, prof. Kallenbach przyjął nowe obowiązki „z wielkim zapałem i całą ochotą”¹⁹. Już w swoim wykładzie inauguracyjnym na temat roli literatury w społeczeństwie znakomity znawca literatury polskiej od Reja do Wyspiańskiego zwrócił uwagę na potrzebę akcentowania w utworach literackich ideałów narodowych i ogólnoludzkich²⁰. Pomimo odpowiedzialnej pracy na uczelni brał on udział w Powszechnych Wykładach Uniwersyteckich²¹, a także współpracował z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w Wilnie. Prof. Kallenbach był założycielem Seminarium Polonistycznego i organizatorem biblioteki polonistycznej, na rzecz tej biblioteki zapisał w testamencie ponad 250 publikacji²². W 1920 r. był autorem projektu powołania katedry języka litewskiego na USB. Chociaż praca prof. Kallenbacha na USB trwała niespełna rok (do ewakuacji po zajęciu Wilna przez bolszewików latem 1920 r.), zachował on ogromny sentyment do tego miasta, nazywając je swoim „ukochaniem” i „poezją swoich wspomnień”.

¹⁸ Dalecka Teresa, dz. cyt., s. 29.

¹⁹ Siedlecki Marian, dz. cyt., s. 7.

²⁰ Tamże, s. 31.

²¹ Zadaniem statutowym wykładów było upowszechnianie wiedzy w sposób przystępny, ale odpowiadający wymaganiom naukowym. Nie mogły one zawierać niczego, co mogłoby zostać zrozumiane jako agitacja polityczna, społeczna lub religijna. Miały odbywać się nie tylko w Wilnie, ale też w miarę możliwości w miastach prowincjonalnych. Zob.: *Powszechne Wykłady Uniwersyteckie 1919/1920*, Lietuvos valstybės centrinis archyvas, F 175, ap. 1, b. I A 40.

²² Dawlewicz Mirosław, Fedorowicz Irena, tamże.

Okres rozkwitu czy też stabilizacji polonistyki wiąże się z działalnością znakomitego mickiewiczologa, **prof. Stanisława Pigoń (1885–1968)**. Był on inicjatorem i założycielem Koła Polonistów, działającego w latach 1922–1939. Od roku akademickiego 1924–1925 poloniści działali w trzech sekcjach: historycznoliterackiej, językoznawczej i bibliograficznej, później powstały jeszcze sekcje wydawnicza i informacyjna. Stanisław Pigoń dawał swoim studentom do opracowania zagadnienia, które uważał za zaniedbane przez historyków literatury. Tematy prac przygotowanych na seminarium Pigońa układają się w pewne zespoły, w których dostrzec można świadomie planowaną problematykę badawczą, zarówno bliską zainteresowaniom naukowca, jak i narzuconą przez *genius loci* (np. *Pierwiastek białoruski w twórczości literackiej Jana Barszczewskiego*; *Liryki Syrokomli*). Pomimo licznych obowiązków na uczelni (w 1927 r. pełnił funkcję rektora USB) prof. Pigoń należał do komitetu redakcyjnego „Źródeł Mocy” (1930–1931), czasopiśmie krajowego poświęconego kulturze regionalnej ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ideowy program pisma zapowiadał kontynuację tradycji kulturalnej, na którą składał się dorobek poetów romantycznych, jak również spuścizna Uniwersytetu Wileńskiego²³. Współpracował też z pismem „Alma Mater Vilnensis”²⁴ i prasą codzienną („Dziennikiem Wileńskim”), a także teatrem i radiem wileńskim oraz Towarzystwem Przyjaciół Nauk, popularyzując wiedzę o literaturze polskiej w szerokim gronie odbiorców. Prof. Pigoń był pomysłodawcą wielu cennych inicjatyw, np. w 1927 r. powołał Wileński Komitet Obchodu Sprowadzenia Zwłok Słowackiego do Polski. Był też inicjatorem Śród Literackich w Celi Konrada, za jego przykładem najpierw Czwartki, a od 1935 r. – Piątki Literackie organizowali wileńscy Rosjanie. W imprezach polskich i rosyjskich brali udział i Polacy (spośród wykładających na polonistyce – doc. Stanisław Cywiński i prof. M. Zdziechowski, kurator Koła Studentów Rosjan USB) i Rosjanie²⁵.

²³ „Źródła Mocy” 1927, z. 1.

²⁴ Dyrszka-Szawerna Anna, *O akademickim czasopiśmie „Alma Mater Vilnensis” (lata 1922–1935)*, „Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie”, s. 80.

²⁵ Spośród studentów polonistyki w imprezach rosyjskich brał udział Władysław Arcimowicz. Zob.: Ławriniec Paweł, *Rosyjskie życie literackie w międzywojennym Wilnie*, „Wilno literackie na styku kultur”, red. Tadeusz Bujnicki, Krzysztof Biedrzycki, Kraków 2007, s. 204.

Obok Pigionia, profesora Katedry Nowszej Literatury Polskiej, od roku akademickiego 1921–1922 na Wydziale Humanistycznym wykłady prowadził też przybyły ze Lwowa **prof. Kazimierz Tadeusz Kolbuszewski (1881–1943)**. Obaj profesorowie w opinii swoich wychowanków (Czesława Zgorzelskiego, Heleny Obiezierskiej) zasłużyli na ogromny szacunek jako mądrzy naukowcy i wychowawcy, osoby wymagające, ale sprawiedliwe i życzliwe wobec studentów.

Trzeci etap rozwoju polonistyki wileńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym wiąże się z nazwiskami dwóch znanych profesorów literatury polskiej – **Manfreda Edwarda Roberta Kridla (1885–1957)** i **Konrada Górskiego (1895–1990)**. Jeżeli chodzi o warsztat badawczy i metodologię byli oponentami i prawie od początku pracy rywalizowali ze sobą. Górski był tzw. tradycjonalistą, natomiast Kridl był zwolennikiem nowatorskich metod w dziedzinie metodologii badań filologicznych (formalizmu i „estetyzmu” sprzecznego z tzw. historyzmem). Obaj byli niezwykle aktywni w życiu akademickim (jako wykładowcy i opiekunowie seminariów), współpracowali też z Towarzystwem Przyjaciół Nauk, z teatrem i radiem wileńskim, brali udział w Środach Literackich w celi Konrada.

Profesor Kridl zasłużył na uwagę nie tylko jako wybitny naukowiec, ale też jako wychowawca młodzieży, który dawał jej przykład swoją bezkompromisową postawą w kwestii tzw. getta ławkowego. Gdy w drugiej połowie lat 30. apogeum osiągnęły próby odseparowania w salach wykładowych Żydów od nie-Żydów, okazał się on jedną z osób najbardziej zaangażowanych w rozwiązanie tej sprawy w duchu tolerancji i poszanowania wiedzy. W czasach powszechnej nietolerancji był człowiekiem odważnym i stanowczym. Wyrażając sprzeciw wobec zarządzenia władz uczelni o wprowadzeniu getta ławkowego, Kridl przeniósł swoje ćwiczenia z sal uniwersyteckich do lokalu seminarium polonistycznego. Był też głównym organizatorem publicznego protestu profesorów i wykładowców w tej sprawie. Zainicjował sformułowanie wspólnego oświadczenia pracowników USB, Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie i Uniwersytetu Poznańskiego, które ukazało się w prasie 23 grudnia 1937 r. Znalazły się tam m.in. takie słowa:

„Aby nie dopuścić do powstania pozorów, jakoby ogół sił nauczycielskich Uniwersytetów polskich uznawał zasadę «getta ławkowego» my, niżej podpisani, stwierdzamy, że byliśmy i jesteśmy przeciwni wszelkim

dążeniom do ograniczenia praw ze względów wyznaniowych, narodowościowych czy rasowych, zwłaszcza jeżeli te ograniczenia mają dotyczyć jakiegokolwiek części naszych uczniów”²⁶.

Oświadczenie to podpisało 54 pracowników naukowych z trzech wspomnianych uczelni (w tym 13 z około stu profesorów USB), a więc w swoich staraniach o rozwiązanie kwestii „ławkowej” prof. Kridl był raczej osamotniony, znajduje to potwierdzenie we wspomnieniach jego wychowanków (np. Moniki Żeromskiej)²⁷.

Znamienne było przemówienie, jakie wygłosił on do studentów 17 stycznia 1938 r.:

„[...] Mówię do tych, którzy mi ufają i wierzą, że w postępowaniu swoim staram się kierować tylko względami na dobro i honor nauki, którą reprezentuję. Otóż muszę powiedzieć, że taki stan rzeczy, w którym część moich słuchaczy zmuszona jest do stania na moich wykładach uważam za niemoralny i nienormalny, za pewnego rodzaju profanację siedziby nauki, której jedynym celem powinno być wspólne dążenie do prawdy. (...)”²⁸.

Prof. Górski również był zdania, że wysunięcie na czoło zagadnień życia akademickiego sprawy osobnego miejsca dla studentów żydowskich jest zdumiewającym nonsensem. Dla niego był to przejaw nienawiści, a więc rzecz, której z chrześcijaństwem nie można pogodzić; getto oceniał jako nieskuteczny środek walki, a dla młodzieży akademickiej bardzo kosztowny (źle wpływający na morale studentów). Pomimo to nie podpisał oświadczenia przeciwko „gettu ławkowemu”, przygotowanego przez prof. Kridla. Uważał, że w sytuacji ogromnego napięcia emocjonalnego mniejszym złem byłoby rozsadzenie studentów według przynależności do stowarzyszeń akademickich niż dalsze tolerowanie tego, co działo się na uczelni. Był zwolennikiem kompromisu²⁹.

²⁶ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, F 115-450, Manfred Kridl, Notatki i listy M. Kridla w kwestii żydowskiej.

²⁷ Zob. Żeromska Maria, *Manfred Kridl*, „Epoka” 1938, nr 13. Por.: Sławińska Irena, *Szlakami moich wód*, wyd. 2., Lublin 2004.

²⁸ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, F 115-450, Manfred Kridl, Notatki i listy M. Kridla w kwestii żydowskiej.

²⁹ „Na jednym wykładzie powiedziałem młodzieży polskiej, stojącej tłumnie pod ścianą, dlatego że z prawej strony usiadła studentka Żydówka, że to, co oni robią, jest głęboko sprzeczne z chrześcijaństwem, do którego oni się oficjalnie przyznają, a Żydom

Prof. Górski zapisał się w dziejach polonistyki na USB jako rzecznik pojednania polsko-litewskiego. Środowisko litewskie znał dzięki temu, że w czasie I wojny światowej przebywał w Poniemuniu w powiecie rakiskim. Latem 1939 r. (24 lipca – 1 sierpnia), a więc już po ociepleniu się relacji polsko-litewskich (po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych pomiędzy dwoma krajami), prof. Górski został opiekunem 30-osobowej grupy członków Związku Zawodowego Literatów Polskich z Warszawy (byli wśród nich np. Melchior Wańkowicz i Waław Borowy), którzy odbyli wycieczkę po Republice Litewskiej. Obejmowała ona m.in. zwiedzanie Kowna, Pożajścia, Rosień, Kroż, Retowa, Kretyngi i Połągi. Gościom z Warszawy towarzyszyli członkowie Stowarzyszenia Pisarzy Litwy z poetą Liudasem Girą na czele oraz kownianie z Polskiego Towarzystwa Kulturalnego „Pochodnia”³⁰. Prof. Górski zapoznał się wtedy z pisarzem litewskim Vincasem Krėvė-Mickevičiusem, który trzy miesiące później, po przyłączeniu Wilna do Litwy (koniec października 1939 r.), objął katedrę sławistyki i urzędował w dawnym gabinecie profesora, ale czuł się z tego powodu skrępowany. Górski napisał w swoich pamiętnikach, że rektor nowej uczelni, Uniwersytetu Wileńskiego z litewskim językiem wykładowym, Mykolas Biržiška kazał zlikwidować biblioteki zakładowe dawnego USB i księgozbiory dołączyć do zbiorów głównej biblioteki uniwersyteckiej, ale z szacunku dla prof. Górskiego zrobił wyjątek dla biblioteki polonistycznej, oświadczając, że nie pozwala jej ruszyć³¹.

Po likwidacji USB Górski pozostał jeszcze w Wilnie, nauczając języka niemieckiego w ramach kursu dla miejscowej ludności oraz na tajnych kompletach szkoły średniej i w tajnej szkole dramatycznej. Przed wyjazdem z Wilna napisał kilka ważnych książek, m.in. pracę *Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI w.*, w której wiele miejsca poświęcił spuściźnie literackiej dawnych ziem WKL.

Do poprawy naukowych stosunków polsko-litewskich w największym stopniu przyczynił się **prof. Jan Szczęsny Otrębski (1889–1971)** – indoeuropeista i sławista, który wykładał przedmioty polonistyczne,

tłumacząc jak mogę, że ich pchanie się między Polaków jest świadectwem słabego poczucia godności własnej i ambicji. Inaczej postępować nie mogę i nie będę” – tłumaczył K. Górski, *Czy byłem tolerancyjny?*, „Słowo”, 1937, nr 79.

³⁰ Wspomnienia z tej wyprawy kownianki Ireny z Dowgwiłłowiczów Bukowskiej zostały zamieszczone w 5 odcinkach w „Kurierze Wileńskim” w marcu 1997 r., przygotował je do druku Jerzy Surwiłło.

³¹ Górski Konrad, *Pamiętniki*, Toruń 1995, s. 230.

germanistyczne, sławistyczne i łacinę. W roku akademickim 1925–1926 zorganizował cykl wykładów specjalistycznych z filologii litewskiej (dialektologia, gramatyka historyczna, analiza tekstów litewskich, interpretacja *Postylli* M. Daukšy³²) oraz umożliwił studentom polonistyki uzyskanie dodatkowej specjalizacji, otaczał ich swoją opieką. Na wykłady prof. Otrębskiego przychodzili studenci różnych narodowości – Polacy, Białorusini. W badaniach lituanistycznych nie tylko odniósł on osobisty sukces, ale też wychował następców, takich jak np. prof. Jan Safarewicz czy doc. dr hab. Czesław Kudzinowski³³. Lituanistyka była jedną z największych pasji naukowych profesora. Jego publikacje, m.in. dotyczące pochodzenia lituanizmów w polszczyźnie wileńskiej, były wykorzystywane przez Litwinów w sporach o znaczenie języka litewskiego w Wilnie i okolicach³⁴. Pomimo to prof. Otrębski był daleki od gloryfikowania miejscowych stosunków narodowościowych – w liście do prof. Jana Łosia w 1921 r. pisał otwarcie o tym, że wilnianie boją się Litwinów (uważają ich za największych wrogów), on zaś sam widział największe zagrożenie ze strony Żydów³⁵. W 1938 r. Wydział Humanistyczny wystawił kandydaturę prof. Otrębskiego na objęcie stanowiska kierownika planowanej Katedry Filologii Litewskiej, ale jego kandydatura (podobnie jak wcześniejsza, z 1933 r., kandydatura Norwega Christiana Stanga) nie została zaakceptowana przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Godne odnotowania jest jednak to, że na USB został wprowadzony lektorat języka litewskiego. Władze uniwersyteckie rozumiały potrzebę jego wprowadzenia,

³² Šlapelytė-Sirutienė Gražutė, *Vilnijos atgarsiai*, Vilnius 2005, s. 146. Autorka wymienia też takie przedmioty wykładane przez prof. Otrębskiego, jak: sanskryt, językoznawstwo porównawcze indoeuropejskie. Według niej „gdy była potrzeba, prowadził zajęcia polonistyczne, germanistyczne, sławistyczne i klasyczne”.

³³ Makowski Bronisław, dz. cyt., s. 209. Por.: Dawlewicz Mirosław, *Listy Jana Otrębskiego do Jana Łosia z lat 1921–1928*, „Prace Filologiczne”, t. LXIX, s. 61.

³⁴ Martinkėnas Vincas, *Vilniaus ir jo apylinkių čiabuvių*, Vilnius 1990. Jest to przedruk jego broszury napisanej w 1940 r. V. Martinkėnas (1907–1997) był absolwentem historii na USB (1935), prezesem Związku Akademików Litwinów. Po ukończeniu studiów pracował jako nauczyciel historii i języka litewskiego w szkołach litewskich w Wilnie, krótko (1939–1940) – również w polskim Gimnazjum im. A. Mickiewicza, gdzie pełnił funkcję zastępcy dyrektora. Przetłumaczył na język litewski *Nad Niemnem* E. Orzeszkowej (1958). Patryk Tomaszewski stosuje pisownię jego imienia i nazwiska jako: Witold Martikian. Tegoż, dz. cyt., s. 413.

³⁵ Dawlewicz Mirosław, dz. cyt., s. 66.

choćby ze względów politycznych. Lektorem w latach 1928–1930 był ks. dr Bonaventura Vincas Zajančkauskas, w latach 1931–1933 – ks. Petras Kraujalis, a po jego śmierci w 1933 r. aż do zamknięcia uczelni – Bronius Untulis, latynista i historyk, nauczyciel Gimnazjum im. Witolda Wielkiego³⁶. Prof. Otrębski pracował zawodowo również po zamknięciu USB, w latach 1940–1944 – na litewskim Uniwersytecie Wileńskim, gdzie był profesorem języka polskiego i filologii klasycznej. Później przeniósł się na stałe do Poznania, gdzie był związany z Uniwersytetem Adama Mickiewicza.

Studenci Wydziału Humanistycznego różnych narodowości ze specjalizacją polonistyczną

Ksiądz Walerian Meysztowicz (1893–1982), od 1936 r. profesor prawa kanonicznego na USB, w swoich wspomnieniach napisał, że „ton miastu nadawała młodzież”³⁷, środowisko studenckie było „mocną stroną” uczelni. Prof. Jan Otrębski również akcentował, że młodzież w Wilnie jest lepsza, „porządniejsza” niż ta, którą znał (z gimnazjum w Kaliszu, gdzie pracował w latach 1916–1921)³⁸. Studenci USB byli bardzo aktywni społecznie – na uczelni liczącej ponad 3 000 młodzieży działały 73 organizacje o bardzo zróżnicowanym charakterze: regionalne (np. Koło Dziśnian, Łodzian), naukowe, katolickie, sportowe, kulturalno-oświatowe, krajoznawcze, ideowo-wychowawcze, a także organizacje mniejszości narodowych. Swoje organizacje mieli studenci Białorusini (2), Litwini, Ukraińcy (2), Rosjanie oraz Żydzi (4)³⁹. Wielu studentów – zachęconych przez swoich opiekunów naukowych – współpracowało z Towarzystwem Przyjaciół Nauk. Studentów Litwinów było na USB stosunkowo mało (100 osób rocznie na 6 wydziałach). Powodem tego stanu rzeczy był z jednej strony limit miejsc, stosowany głównie w czasach rządów wojewody Ludwika Bočiańskiego (np. wobec studentów Wydziału Medycznego⁴⁰), ale też fakt,

³⁶ Makowski Bronisław, dz. cyt., s. 208–209.

³⁷ Cyt. za: Tomaszewski Patryk, dz. cyt., s. 15.

³⁸ Dawlewicz Mirosław, *Listy Jana Otrębskiego*, s. 65.

³⁹ Szerzej o tym: Tomaszewski Patryk, dz. cyt. Jego praca jest poświęcona działalności społecznej, naukowej, kulturalnej i częściowo też politycznej młodzieży akademickiej.

⁴⁰ Šlapelytė-Sirutienė Gražutė, dz. cyt., s. 143. Przeznaczano im 2–3 miejsca. Autorka wspomina też o utrudnieniach stosowanych wobec Litwinów w formie wprowadzenia dla nich egzaminów wstępnych z polonistyki i wiedzy o Polsce.

że Litwini wileńscy często byli absolwentami Gimnazjum im. Witolda Wielkiego, szkoły prywatnej. Od 1925 r. absolwenci tej szkoły mogli pretendować na miejsca studentów USB tylko po zdaniu egzaminu przed komisją utworzoną przy kuratorium oświaty. Żeby zdać taki egzamin, potrzebne były korepetycje z języka polskiego.

Z uwagi na to, że system studiów magisterskich został wprowadzony dopiero w roku akademickim 1925/1926⁴¹, nie sposób jest podać dokładnej liczby absolwentów polonistyki. Badacze dysponują bowiem jedynie danymi dotyczącymi osób, które obroniły prace magisterskie. Jak podaje Teresa Dalecka, były to 142 osoby (roczniki 1926–1939), większość prac dotyczyła literatury. Studia polonistyczne kończyli przedstawiciele różnych narodowości. Po Polakach na drugim miejscu pod względem liczby uzyskanych dyplomów magistrów uplasowali się Żydzi (około 20 osób), następnie Litwini i Białorusini. Z podziałem narodowościowym prawie całkowicie pokrywał się podział studentów pod względem wyznaniowym. Należy jednak zaznaczyć, że część osób narodowości polskiej była wyznania prawosławnego (np. Jerzy Putrament).

Po wprowadzeniu nowego systemu studiów nowością dla studentów Wydziału Humanistycznego stała się możliwość uzyskania podwójnej specjalizacji – polonistycznej i lituanistycznej. Brak jest informacji o tym, ile konkretnie osób miało dyplomy z taką specjalizacją (mogły to być 3–4 osoby⁴²). Absolwentem, który skorzystał z podwójnej specjalizacji, był **Wiktor Dasis (Viktoras Dasys, 1895–1944)**, ur. w Gontowniakach w woj. wileńskim (lit. Guntauninkai, obecnie rej. ignaliński, okręg uciański) – polonista i lituanista – na podstawie pracy „Lietuviai lenkų antrosios XIX šimtmečio pusės apysakoje / Litwini w powieści polskiej drugiej połowy XIX w.” (obronionej 5 listopada 1934 r. z wynikiem dostatecznym⁴³). O tym absolwencie polonistyki wiadomo, że 31 grudnia

⁴¹ Ciekawe, że system magisterski na UJ został wprowadzony rok później, w roku akademickim 1926/1927. Zob. *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zarys monograficzny. Księga zbiorowa*, pod red. Tadeusza Ulewicza, Kraków 1966, s. 188.

⁴² Gražutė Šlapelytė-Sirutienė wspomina o 3 studentkach (kobietach), które uzyskały dyplomy filologa polonisty i lituanisty na podstawie prac na temat języka K. Szyrwidą. Zob. *tejtę*, dz. cyt., s. 147. Oprócz niej była to Helena Horodniczanka, trzecia osoba nie została zidentyfikowana, być może była to Nina Podagiel-Macionisowa. O tym: Dalecka Teresa, dz. cyt., s. 189.

⁴³ Dalecka Teresa, dz. cyt., s. 186.

1938 r. złożył swój podpis (jako reprezentant strony litewskiej) pod wspólną deklaracją pomiędzy Litwinami z Polski i Klubem Demokratycznym w Wilnie, w której zostały przedstawione różne postulaty dotyczące oświaty litewskiej na poziomie szkół średnich i uniwersytetu (powrót do pomysłu założenia katedry filologii litewskiej na USB)⁴⁴. Spośród profesorów wykładających przedmioty polonistyczne tę deklarację podpisał tylko prof. Manfred Kridl.

Absolwentką polonistyki i lituanistyki była też **Helena Horodniczanka (Horodničiūtė, Samaniūtė-Otremskienė, 1910–1982)** – ur. w Petersburgu, absolwentka Gimnazjum im. Witolda Wielkiego, pedagog, od 1932 r. pracowała jako nauczycielka w szkołach litewskich w Wilnie i Świącianach. 2 kwietnia 1934 r. otrzymała dyplom magistra z podwójną specjalizacją na podstawie pracy o języku kazań XVII-wiecznego jezuita Konstantego Szyrwida (Konstantinasa Širvydasa). Od 1940 r. pracowała na Uniwersytecie Wileńskim. Została żoną prof. Jana Otrębskiego, wraz z nim wyjechała do Poznania, tam też zmarła. Trzy lata później pracę magisterską poświęconą kazaniom Konstantego Szyrwida obroniła też **Grażute Maria Szlapelisówna (Grażutė Šlapelytė-Sirutienė, 1909–2009)**⁴⁵ – ur. w Wilnie. Tytuł magistra uzyskała na podstawie pracy „Terminologia chrześcijańska w *Punktay sakymu* Konstantego Szyrwida”, napisanej pod kierunkiem prof. Jana Otrębskiego (obronionej 14 grudnia 1937 na „dobrze”⁴⁶). Dzięki jej wspomnieniom wiadomo, że na początku studiów były przedmioty tzw. ogólne. Najciekawsze jej zdaniem były wykłady prof. M. Zdziechowskiego z literatury powszechnej, szczególnie zagadnienia związane z twórczością Szekspira i poezją romantyczną. Wykłady te odbywały się w godzinach wieczornych, uczestniczyli w nich nie tylko studenci z Wydziału Humanistycznego, ale też osoby spoza uczelni, sala była wypełniona po brzegi⁴⁷. Na ukształtowanie się jej zainteresowań naukowych największy wpływ miał prof. Jan Otrębski, „najwybitniejszy lituanista spośród cudzoziemców w XX wieku”, który prowadził zajęcia slawistyczne, ale też sporo

⁴⁴ B. Makowski stosuje pisownię: Viktoras Dasys. Tegoż, dz. cyt., s. 310.

⁴⁵ Gražutė Šlapelytė-Sirutienė (1909–2009) była córką Mariji i Jurgisa Šlapelysów, rodzice prowadzili w Wilnie znaną księgarnię litewską. Ukończyła Gimnazjum im. Witolda Wielkiego, w którym m.in. pracowała po ukończeniu studiów. W czasie II wojny światowej wraz z mężem Aloyzasem Sirutisem mieszkała w Niemczech, od 1949 r. – w USA. Pochowana została na Cmentarzu Rossa w Wilnie.

⁴⁶ Dalecka Teresa, dz. cyt., s. 191.

⁴⁷ Šlapelytė-Sirutienė Gražutė, dz. cyt., s. 133.

uwagi poświęcał językowi litewskiemu (miał w swoim dorobku prace w języku polskim, rosyjskim, niemieckim, francuskim i litewskim). Pod jego wpływem zainteresowała się językoznawstwem, uczęszczała na lektory z języka angielskiego (uczyła ją córka rektora Aleksandra Januszkiewicza, po doktoracie osiadła w Anglii) i greckiego. Grażutė Šlapelytė wspominała, że na uczelni spędzało się całe dnie. W pomieszczeniach seminarium językoznawczego było skromnie, ale przytulnie. Po kilku latach udostępniono jej nawet klucz od sali seminarium, aby mogła w dowolnym czasie przygotowywać się do pracy magisterskiej (s. 135). Brała ona udział we wspólnych imprezach, organizowanych przez sekcję żeńską Związku Akademików Litwinów i Towarzystwo Artystyczno-Literackie Litwinów Wileńskich, należała do trupy teatralnej „Vaidilos”.

Na liście magistrów polonistyki brakuje nazwiska **Ony Miciūtė (1909–1973)**, choć wiadomo, że ta znana w środowisku Litwinów wileńskich poetka od 1932 r. była studentką polonistyki ze specjalizacją bibliotekoznawczą. Działała aktywnie w dwóch sekcjach Związku Akademików Litwinów (1927–1939)⁴⁸ – dramatycznej i żeńskiej, która zajmowała się oświatą wśród kobiet, promowaniem litewskiej sztuki ludowej, w tej ostatniej pełniła funkcję prezeski. Z ramienia sekcji żeńskiej w 1936 r. została główną redaktorką pisma „Sesiu talka” (Pomoc siostrzana), dodatku do gazety „Jaunimo draugas” (Przyjaciel Młodzieży). Należała również do Towarzystwa Artystyczno-Literackiego Litwinów Wileńskich, w 1938 r. została zastępcą kierownika, a rok później – członkiem zarządu⁴⁹. W sekcji dramatycznej przez trzy lata grała główne role w sztukach wystawianych na prowincji w okolicach Wilna. W swoim życiorysie

⁴⁸ Związek Akademików Litwinów (1927–1939) – była to organizacja ideowo-wychowawcza i samopomocowa, cel – „szerzenie świadomości narodowej wśród swoich członków oraz niesienie pomocy materialnej”, inni akcentowali również działalność oświatową i kulturalną⁴⁸. Członkowie nosili zielone czapki z tasiemkami w kolorach narodowych (do 1937 r., później – zakaz). Siedziba mieściła się najpierw przy ul. Dominikańskiej 12, potem Wielkiej 12 i Wileńskiej 28/1. Członków założycieli było 24, ogółem – około 100 osób. Kurator – prof. Juliusz Retinger, chemik, od 1925 r. – prof. matematyki Juliusz Rudnicki. Przy Związku działały sekcje: społeczno-oświatowa, dramatyczna (w 1936 r. przekształciła się w Wileński Litewski Teatr Amatorski) i studentek (żeńska), od początku 1932 r. – jeszcze sekcja sportowa. Tomaszewski Patryk, dz. cyt.

⁴⁹ Lapinskienė Alma, *Ona Miciūtė – Vilniaus krašto lyrikė*, „Vilniaus kultūrinis gyvenimas: moterų indėlis 1900–1945“, mokslinės konferencijos, vykusios 2003 m. balandžio 24 d., papildyti pranešimai, red. Lapinskienė Alma, Vilnius 2005, s. 144. Obie instytucje organizowały co jakiś czas wspólne imprezy.

napisała: „Nigdy nie byłam tak szczęśliwa, jak wtedy, gdy pracowałam w Sekcji Dramatycznej. Chodziłam na wszystkie sztuki w polskim teatrze dramatycznym, chodziłam też na operetkę, nauczyłam się odróżniać dobrą grę od złej”⁵⁰. Stała się znaną poetką litewską (w 1938 r. miała już wydany swój tomik wierszy *Žiburiai pelkėse* (Ogniki na bagnach) i chociaż nie zrobiła magisterium z polonistyki, pracowała jako tłumaczka w radiu wileńskim, tłumaczyła też literaturę polską na język litewski (utwory J. Andrzejewskiego, M. Dąbrowskiej, J. Parandowskiego).

Spośród absolwentów polonistyki na USB narodowości białoruskiej najbardziej znaną postacią w środowisku wileńskim był **Stanisław Stankiewicz (1907–1980)**. Urodzony w Urłętach w woj. wileńskim, magister na podstawie pracy „Żywiół białoruski w utworach Elizy Orzeszkowej”, obronionej 25 czerwca 1933⁵¹. W czasie studiów na Wydziale Humanistycznym USB należał do Seminarium Polonistycznego, w roku akademickim 1927/1928 napisał pracę roczną (semestry 1 i 2) pt. *Stan badań nad „Anhellim”*⁵². W 1936 r. Towarzystwo Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich wydało jego rozprawę doktorską pt. *Pierwiastek białoruski w polskiej poezji romantycznej cz. I, do roku 1830*, dedykowaną prof. Manfredowi Kridlowi i wysoko ocenioną przez Cz. Zgorzelskiego. Stankiewicz był poetą, historykiem literatury, chrześcijańskim demokratą. Należał do Białoruskiego Związku Akademickiego (1921–1939), Akademickiego Koła Przyjaciół Białorusoznawstwa USB⁵³ oraz Białoru-

⁵⁰ Cyt. za: Lapinskienė Alma, dz. cyt., s. 145. Została żoną Białorusina Jana Szutowicza, który był represjonowany przez NKWD, z tego powodu straciła pracę w bibliotece Instytutu Literatury Litewskiej. Pod wpływem męża pod koniec życia pisała wyłącznie po białorusku.

⁵¹ Dalecka Teresa, dz. cyt., s. 190. Na podstawie tej pracy opublikował w 1932 i 1933 r. dwa artykuły, jeden był podpisany własnym nazwiskiem i imieniem, a inny – pod pseudonimem Ignacy Słaniewski. O tym zob.: Zienkiewicz Tadeusz, *Z problematyki polsko-białoruskich związków literackich w międzywojennym Wilnie (Białorusi i ich współpraca z „Przeglądem Wileńskim”*, „Wilno na styku kultur”, red. Tadeusz Bujnicki, Krzysztof Zajas, Kraków 2007, s. 213, 218. Używał też pseudonimu Kalina i kryptonimu St.

⁵² Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, F47-1089.

⁵³ Białoruski Związek Akademicki miał 3 sekcje: kulturalną, wydawniczą (miesięcznik „Nasz Szlach”, „Studenckaja Dumka”) i naukową. Kuratorem był prof. Stanisław Władyczko, od 1932 r. sławista Erwin Koschmieder ze Śląska, a tuż przed wybuchem wojny – Jerzy Hoppen, grafik z WSP. Lokal mieścił się przy ul. Wileńskiej 12/6, później – Żawalnej 1/1. W 1925 r. związek liczył 50 członków, z Wydziału Humanistycznego –

skiego Towarzystwa Naukowego (1922–1939), w połowie lat 30. kierował – wspólnie z Teodorem Iljaszewiczem – sekcją literacko-artystyczną tego towarzystwa⁵⁴. Po ukończeniu studiów współpracował z gazetami „Przegląd Wileński” (red. Ludwik Abramowicz), „Środy Literackie” (popularyzował tu wiedzę na temat literatury białoruskiej) oraz białoruskojęzyczną „Kałośja”⁵⁵. Tłumaczył literaturę polską na język białoruski. Występował z prelekcjami na spotkaniach literackich organizowanych przez Akademickie Koło Przyjaciół Białorusoznawstwa USB (np. w 1933 i w 1936 r.). Od 1944 r. przebywał na emigracji, zmarł w USA⁵⁶.

Niestety, niewiele wiadomo o absolwentce polonistyki **Jadwidze Haniczównie** (ur. 1903 r. w Grodnie). Prawdopodobnie była ona narodowości białoruskiej, 21 czerwca 1932 r. uzyskała tytuł magistra na podstawie pracy „Pierwiastek białoruski w twórczości literackiej Jana Barszczewskiego”⁵⁷, ocenionej na „dobrze”⁵⁸.

Chociaż statystycznie największą grupę narodowościową na USB stanowili Żydzi i sporo ich studiowało na kierunku filologii polskiej, co ciekawe, jako przedmiotu badań nie brali oni tematyki związanej z literaturą żydowską. Wyjątkiem jest tu **Raisa Rabinowicz** (ur. 1908 r. w Białymstoku), która została magistrem polonistyki na podstawie pracy „Żydzi w powieściopisarstwie polskim drugiej połowy XIX wieku”, obronionej 14 stycznia 1933 r.⁵⁹ Najsłynniejszą absolwentką polonistyki na USB narodowości żydowskiej była urodzona w Białymstoku **Rachela Gurewicz (1908–1988)**, po mężu Kapłanowa, która w 1932 r. uzyskała dyplom magistra w zakresie filologii polskiej, a w 1939 r. zrobiła doktorat (na podstawie pracy „Wesele S. Wyspiańskiego (problemy

tylko 5 (jednym z nich był polonista Stanisław Stankiewicz). Koło miało sekcje: filologiczną, etnograficzną, literacką, historyczną i ekonomiczną. Siedzibą było Seminarium Sławistyczne (ul. Zamkowa 11). Tomaszewicz Patryk, dz. cyt., s. 410–411.

⁵⁴ Ilgiewicz Henryka, *Rola Białoruskiego Towarzystwa Naukowego w Wilnie w formowaniu świadomości narodowej białoruskiej mniejszości (1918–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, t. 16, s. 65.

⁵⁵ W 1935 r. zamieścił w tej gazecie szkic o filomackich wierszach J. Czeczota. Zienkiewicz Tadeusz, dz. cyt.

⁵⁶ Ilgiewicz Henryka, dz. cyt., s. 76.

⁵⁷ Jan Barszczewski (1790? – 1851) – poeta, pisarz, wydawca, pisał po polsku i białorusku. Najważniejsze dzieło w języku polskim – to *Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach* (1844–1846).

⁵⁸ Dalecka Teresa, dz. cyt., s. 187.

⁵⁹ Tamże, s. 189. Praca R. Rabinowicz została oceniona na „dostatecznie”.

kompozycji)”, napisanej pod kierunkiem prof. Manfreda Kridla. Została zatrudniona na uczelni jako asystentka w Katedrze Filologii Polskiej USB, a jednocześnie pracowała jako nauczycielka w gimnazjum Żydowskiego Centralnego Komitetu Oświaty. W 1944 r. przeszła na katolicyzm i zmieniła stan cywilny, do historii nauki polskiej weszła jako Maria Renata Mayenowa⁶⁰.

Studenci mniejszości narodowych bardzo rzadko uczestniczyli w przedsięwzięciach organizowanych przez polskie stowarzyszenia i odwrotnie – „polscy studenci nie interesowali się działalnością mniejszości”, według Patryka Tomaszewskiego można tu mówić o pewnym typie gettoizacji⁶¹. Potwierdzają to wspomnienia zarówno Czesława Miłozza, jak i np. Gražutė Mariji Šlapelytė, która stwierdziła, że zainteresowanie literaturą litewską wśród Polaków zaczęło się dopiero od czasu działalności grupy literackiej „Żagary” (w 1933 r. – przekład kilku wierszy, w 1934 r. – cały numer „litewski”).

Wnioski

Dwudziestoletnia działalność USB została przerwana 28 października 1939 r., po przekazaniu Wilna przez Rosjan Litwinom. Ostatecznie uczelnię zamknięto 15 grudnia. Większość profesorów polonistyki opuściła miasto, pozostali tylko nieliczni (np. prof. K. Górski, prof. J. Otrębski). Według historyka Bronisława Makowskiego „Uniwersytet w Wilnie działający na obszarach mieszanych narodowościowo, nie był, mimo chęci części liberalnie nastawionych wykładowców, ośrodkiem kultury zbliżającym wszystkie narodowości Wileńszczyzny”⁶². W swojej książce *Litwini w Polsce* cytuje on opinię publicysty „Kurier Wileńskiego”, który w 1929 r. stwierdził, że profesorowie „nie wykazali chęci uczynienia z uniwersytetu kuźni ducha i wiedzy, mogącej zadowolić potrzeby wszystkich grup narodowościowych Wileńszczyzny [...]. Promieniowanie nauki i kultury ogranicza się prawie wyłącznie do potrzeb miejscowej społeczności polskiej”

⁶⁰ Rogalewska Maria, *Maria Renata Mayenowa – ojczyzny i tożsamość*, „Europejskość ojczyzn. Litewsko-polskie związki literackie, kulturowe i językowe”, red. Mirosław Dawlewicz, Wilno 2009, s. 76–79.

⁶¹ Tomaszewicz Patryk, dz. cyt., s. 33. Alma Lapinskienė podaje natomiast przykłady współpracy studentów Litwinów i Białorusinów. Tejże, dz. cyt., s. 180. Šlapelytė-Sirutienė wspomina o przyjaźniach i wspólnych imprezach studentów Litwinów i Ukraińców.

⁶² Makowski Bronisław, dz. cyt., s. 209.

(s. 209–210). Wspomnienia naocznych świadków są dla Bronisława Markowskiego dowodem na to, że taki stan rzeczy był przyczyną wzajemnej nieufności, a niekiedy nawet wrogości pomiędzy studentami narodowości polskiej oraz reprezentującymi mniejszości narodowe (s. 210).

Miasto o bardzo zróżnicowanej strukturze narodowościowej mieszkańców nie uniknęło więc antagonizmów, charakterystycznych przede wszystkim dla lat 30. XX w. W okresie nasilania się nastrojów antysemitycznych i ich przejawów w życiu akademickim polonisty Wydziału Humanistycznego USB wyróżnili się duchem humanitaryzmu. Było to w znacznym stopniu zasługą profesorów, którzy swoim autorytetem i przykładem potrafili wytworzyć wśród studentów atmosferę koleżeństwa, a potępiając zajścia antysemityczne, bronili tradycji wolności nauki i poszanowania godności ludzkiej⁶³. Atmosfera ta przyczyniła się do tego, że przedstawiciele mniejszości narodowych (Żydzi, Litwini, Białorusi) chętnie wybierali studia polonistyczne.

Przedstawione badania dotyczące stosunku wykładowców Wydziału Humanistycznego USB do mniejszości narodowych, jak też udziału przedstawicieli tych mniejszości w studiach polonistycznych nie wyczerpują w pełni tematu, mogą stać się zachętą do prowadzenia dalszych badań w tym kierunku.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, F 115-450, Manfred Kridl, Notatki i listy M. Kridla w kwestii żydowskiej.
Lietuvos valstybės centrinių archyvas, F.175, ap. 1, b. I A 40, Powszechno Wykłady Uniwersyteckie 1919/1920.
Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, F47-1089. Rękopis pracy semestralnej S. Stankiewicza pt. Stan badań nad „Anhellim” (rok akademicki 1927/1928).

Opracowania

- Dalecka Teresa, *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939*, Kraków 2003.
Dawlewicz Mirosław, *Listy Jana Otrębskiego do Jana Łosia z lat 1921–1928*, „Prace Filologiczne”, t. LXIX.
Dawlewicz Mirosław, Fedorowicz Irena, *Współpraca polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego z Towarzystwem Przyjaciół w Wilnie w latach 1922–1939*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2017, t. 17.

⁶³ Potwierdzają to m.in. wspomnienia Ireny Sławińskiej. Taż, dz. cyt.

- Dyrzka-Szawerna Anna, *O akademickim czasopiśmie „Alma Mater Vilnensis (lata 1922–1935)*, „Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie”, red. Mirosław Dawlewicz, Wilno 2009.
- Dziedzic Stanisław, *Wileńskie doświadczenia Konrada Górskiego*, „Życie literackie i literatura w Wilnie XIX–XX wieku”, red. Tadeusz Bujnicki, Andrzej Romanowski, Kraków 2000, s. 119–125.
- Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zarys monograficzny*, księga zbiorowa, red. Tadeusz Ulewicz, Kraków 1966.
- Filipajtis Eugeniusz, *Lewica akademicka w Wilnie 1930 – pocz. 1935*, Białystok 1965.
- Górski Konrad, *Pamiętniki*, Toruń 1995.
- Ilgiewicz Henryka, *Rola Białoruskiego Towarzystwa Naukowego w Wilnie w formowaniu świadomości narodowej białoruskiej mniejszości (1918–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, t. 16.
- Ilgiewicz Henryka, *Ślązak – profesor Erwin Koschmieder w Wilnie*, „Między Śląskiem a Wileńszczyzną”, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Joanna Januszewska-Jurkiewicz, Ewa Żurawska, Katowice 2019, s. 130–143.
- Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie 1920–1939*, wyd. 2, Katowice 2011.
- Lapinskienė Alma, *Ona Miciūtė – Vilniaus krašto lyrikė*, „Vilniaus kultūrinis gyvenimas: moterų indėlis 1900–1945”. Mokslinės konferencijos, vykusios 2003 m. balandžio 24 d., papildyti pranešimai, red. Lapinskienė Alma, Vilnius 2005.
- Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 r. Dokumenty i materiały*. Zebrał i wstępem opatrzył Piotr Łossowski, Warszawa 1991.
- Ławriniec Paweł, *Rosyjskie życie literackie w międzywojennym Wilnie*, „Wilno literackie na styku kultur”, red. Tadeusz Bujnicki, Krzysztof Biedrzycki, Kraków 2007.
- Mackonis Rapolas, *Iš kavinės į kavinę*, Vilnius 1994.
- Makowski Bronisław, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986.
- Opacki Zbigniew, *Reaktywowanie czy powstanie? Dyskusje wokół utworzenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918–1919*, „Kwartalnik Historyczny”, 1998, nr 3.
- Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, t. 5, Warszawa 1937.
- Rogalewska Maria, *Maria Renata Mayenowa – ojczyzny i tożsamość*, „Europejskość ojczyzn. Litewsko-polskie związki literackie, kulturowe i językowe”, red. Mirosław Dawlewicz, Wilno 2009.
- Siedlecki Michał, *Wspomnienia z pierwszych lat organizacji Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1929.
- Ślawińska Irena, *Szlakami moich wód*, wyd. 2., Lublin 2004.
- Srebrakowski Aleksander, *Białoruś i Białorusi na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana”, 2011, nr 2 (10).
- Šlapelytė-Sirutienė Gražutė, *Vilnijos atgarsiai*, Vilnius 2005.
- Tomaszewski Patryk, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018.
- Urbanek Bożena, *Mniejszości narodowe na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (lata 1919–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2017, t. 17, s. 47–72.

- Warzecha Izabela, *Tradycja Mickiewiczowska w życiu kulturalno-literackim międzywojennego Wilna*, Kraków 2005.
- Wrzosek Adam, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1919*, „Księga pamiątkowa ku czci uczczenia CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego”, t. II, Wilno 1929.
- Zienkiewicz Tadeusz, *Z problematyki polsko-białoruskich związków literackich w międzywojennym Wilnie (Białorusi i ich współpraca z „Przeglądem Wileńskim”)*, „Wilno na styku kultur”, red. Tadeusz Bujnicki, Krzysztof Zajac, Kraków 2007.
- Żeromska Maria, *Manfred Kridl*, „Epoka”, 193, nr 13.

Polonists at the Stefan Batory University Regarding Issues Related to National Minorities (1919–1939)

Summary

The aim of the article is to discuss the issue of national minorities as the object of research and interest of Polonists at the Stefan Batory University in Vilnius during the 20 years of this university's activity. Those scholars are the lecturers and students of the Faculty of Humanities, one of the six faculties, and the largest one, of the re-opened university. Among the lecturers are the names of such eminent professors as: Józef Kallenbach, Stanisław Pigoń, Manfred Kridl, Konrad Górski, Kazimierz Kolbuszewki, and Jan Otrębski. In this article, we took into account their publications, research topics and proposed topics of master and doctoral diplomas as well as humanistic attitudes of some professors in the conditions imposed by the authorities based on specific regulations concerning national minorities. The subject of the research is based on archival materials, studies on the Polish language on USB, letters, memoirs, and diaries of lecturers and graduates of this faculty, who belonged to national minorities (these were Jews, Lithuanians, Belarusians). Among them, there were many well-known writers, publicists, and cultural activists.

Keywords: Stefan Batory University, Faculty of Humanities, Polonistics, national minorities

Stepono Batoro universiteto polonistų požiūris į tautinių mažumų klausimus (1919–1939)

Santrauka

Straipsnyje aptariami tautinių mažumų, kaip Stepono Batoro universiteto polonistų tyrimų ir mokslinių interesų objektu per šio universiteto 20 metų gyvavimą, klausimus. Polonistai – tai Humanitarinio fakulteto, vieno iš šešių ir didžiausio naujai atidaryto universiteto fakulteto, dėstytojai ir studentai. Tarp dėstytojų yra tokių žinomų profesorių pavardės, kaip: Józef Kallenbach, Stanisław Pigoń, Manfred Kridl, Konrad Górski, Kazimierz Kolbuszewki, Jan Otrębski. Straipsnyje atsižvelgiama į profesorių ir absolventų publikacijas, mokslinių tyrimų temas ir siūlomas magistro darbų bei daktaro disertacijų

temas. Taip pat aptartas kai kurių profesorių humanistinis požiūris į tam tikrus apribojimus, kuriuos valdžios institucijos nustatė tautinėms mažumoms. Tyrimo pagrindą sudaro archyvinė medžiaga, taip pat moksliniai darbai skirti Stepono Batoro universiteto polonistikai, šios studijų krypties dėstytojų ir įvairių tautybių (žydų, lietuvių, baltarusių) absolventų, tarp kurių buvo daug žinomų rašytojų, publicistų ir kultūros veikėjų laišakai, prisiminimai ir dienoraščiai.

Raktažodžiai: Stepono Batoro universitetas, Humanitarinis fakultetas, polonistika, tautinės mažumos

Poloniści Uniwersytetu Stefana Batorego wobec kwestii dotyczących mniejszości narodowych (1919–1939)

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie problematyki dotyczącej mniejszości narodowych jako przedmiotu badań i zainteresowań polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w ciągu 20 lat działalności tej uczelni. Poloniści – to wykładowcy i studenci Wydziału Humanistycznego, jednego z sześciu wydziałów i największego na nowo otwartym uniwersytecie. Wśród wykładowców są nazwiska takich wybitnych profesorów, jak Józef Kallenbach, Stanisław Pigoń, Manfred Kridl, Konrad Górski, Kazimierz Kolbuszewki, Jan Otrębski. W niniejszym artykule brane pod uwagę są ich publikacje, tematyka badawcza oraz proponowane przez nich tematy prac dyplomowych (magisterskich i doktorskich). Omawiane są też postawy humanistyczne niektórych profesorów w warunkach narzucania odgórnie przez władze określonych rozporządzeń dotyczących mniejszości narodowych.

Przedmiotem badań są materiały archiwalne, a także opracowania dotyczące polonistyki na USB, listy, wspomnienia i pamiętniki wykładowców oraz absolwentów tego kierunku, którzy należeli do mniejszości narodowych (byli to Żydzi, Litwini, Białorusi). Wśród nich było wielu znanych literatów, publicystów, działaczy kulturalnych.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Stefana Batorego, Wydział Humanistyczny, polonistyka, mniejszości narodowe